

**Általános és
Kvantitatív
Közgazdaságtan
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Németh András Olivér

**A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ELMÉLETE ÉS
A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TAPASZTALATOK**
című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:
Bod Péter Ákos, az MTA doktora
egyetemi tanár

Budapest, 2016

Gazdaságpolitika tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Németh András Olivér

**A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ELMÉLETE ÉS
A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TAPASZTALATOK**
című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:
Bod Péter Ákos, az MTA doktora
egyetemi tanár

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék	3. oldal
1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4. oldal
2. Alkalmazott módszertan	7. oldal
3. Az értekezés eredményei	11. oldal
3.1. A kelet-közép-európai országok gazdasági növekedésének tapasztalatai (4. fejezet)	11. oldal
3.2. Fiskális politika és gazdasági növekedés Kelet-Közép-Európában (5. fejezet)	17. oldal
4. Hivatkozások	21. oldal
5. A jelöltnek a témában született publikációi	23. oldal

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

A növekedélmélet a közgazdaságtan egyik leghangsúlyosabb, egyben legizgalmasabb témaköre. Kiemelt fontosságát az adja, hogy a fejlődés iránti vágy az emberiség egyik (ha nem a) fő hajtóereje. Noha a gazdasági növekedés ennek a fejlődésnek csak egy szelete, közvetlen hatásain túl hozzájárulhat a társadalmi fejlődés más vonatkozásaihoz is. „A gazdasági növekedés nem csak azért lényeges, mert növekvő jóléthez vezet. A gyarapodó gazdaságú országokban lakó emberek általában boldogabbak és optimistábbak. Az anyagi fejlődés általános elégedettséghez vezet, a stagnálás és visszaesés nyomorhoz és pesszimizmushoz. A gazdasági növekedés azért is fontos, mert hiánya tartós munkanélküliséget és csökkenő életszínvonalat eredményez sokak számára.” (Marer, 2013, p. 242)

Nem meglepő hát, hogy a növekedés magyarázó tényezőinek, mechanizmusainak elméleti és empirikus kutatása régóta a közgazdaságtan homlokterében van. Ráadásul nagyon inspiráló, izgalmas kérdéskörrel beszélünk, nem véletlenül írta Robert Lucas (1988, p. 5), hogy aki elkezd a gazdasági növekedés kérdéseiben gondolkodni, annak nehéz utána már másra gondolnia.

Értekezésem is a gazdasági növekedés témakörével foglalkozik. Két – más megközelítésű, de egymástól nem független – részből tevődik össze: a 2–3. fejezet a növekedélmélethez kapcsolódó általános kérdéseket tárgyal, míg a 4–5. fejezet a kelet-közép-európai országok elmúlt negyedszázados növekedési teljesítményét vizsgálja az előbbieken tükrében.

A növekedélmélettel számos könyv is részletesen foglalkozik, a 2. fejezetben ezek reprodukálása volt a célom, hanem az, hogy egy viszonylag rövid, de sokrétű áttekintést adjak az *elmélet fejlődésének legfőbb lépcsőfokairól*, és rámutassak a különböző modellekre

közötti kapcsolódási pontokra. Ezt egészíti ki a *gazdasági növekedést vizsgáló módszertanok* ismertetése a 3. fejezetben.

Az értekezés második fele a *kelet-közép-európai országokkal* foglalkozik, ami természetes kutatási terepnek tekinthető Magyarországon. A célom a 4–5. fejezettel az volt, hogy a volt szocialista EU-tagállamok rendszerváltozástól eltelt 25 évének növekedési teljesítményét egységesen vizsgáljam és értékeljem a növekedélmélet összefüggéseinek fényében.

Csaba (2007) azt a kérdést járja körül, hogy vizsgálhatóak-e értelmesen együtt ezek az országok. Noha ő a különbségekre hívja fel a figyelmet, és ezek alapján sorolja csoportokba a térség országait, véleményem szerint van létjogosultsága e gazdaságok együttes kezelésének. Vannak ugyanis fontos *közös vonások*, mint például a szocializmus öröksége vagy az európai uniós tagság, ami az intézményrendszer több szempontból vett hasonlóságát is jelenti. A teljesítményben és jellegzetességekben mutatkoznak *érdemi különbségek* (nem ezek elfedése a célom, hanem megfelelő helyeken az ezekre való rávilágítás), de egy közös minta kirajzolódik. Vagyis tehetők olyan állítások, amelyek az országok többségére helytállóak.

Központi kérdés a dolgozat második felében, hogy az a *növekedési modell*, amely a 2008-at megelőző időszakban a régió gyors gazdasági növekedését és a nyugat-európai országokhoz viszonyított erőteljes felzárkózását lehetővé tette, *mennyire tekinthető fenntarthatónak*? Másként megfogalmazva: azután, hogy a pénzügyi válság megváltoztatta a külső körülményeket, visszatérhetnek-e ezek az országok a válság előtti gyors növekedési pályára?

Ez az értekezés, illetve maga a témaválasztás a saját szempontomból sem előzmények nélküli. Korábban számos tanulmányban foglalkoztam már részben a gazdasági növekedés, részben a közpénzügyek területével – általában kelet-közép-európai hangsúllyal. A makrogazdaság-politika és növekedés kapcsolatának kérdéséről több tanulmányban is írtam. Előbb kifejezetten a politikai költségvetési ciklusokra helyezve a hangsúlyt (Németh, 2009), majd általánosabb megközelítésben (Németh, 2010, melynek továbbfejlesztett változatai Németh,

2011b és 2012c). Az 5.2. alfejezetben építék ezekre a dolgozatokra. Ugyanígy az 5.6. alfejezetben a politikai üzleti ciklusokkal, politikai költségvetési ciklusokkal kapcsolatos korábbi írásaimra (Németh, 2011a, illetve még inkább Németh, 2014 és 2015b). Foglalkoztam az 5.5. alfejezetben szereplő adószervezeti összehasonlítással (Németh 2012a), illetve a kelet-közép-európai országok növekedési teljesítményének a 4. fejezetben szereplőhöz hasonló leírásával (Németh, 2013). A növekedési regressziók, valamint a növekedési számvitel módszertanával is ismerkedtem korábban, illetve végeztem ezekhez kapcsolódó elemzést (Németh, 2011c és 2015a).

2. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

Az értekezés 2. fejezete elmélettörténeti jellegű: a növekedéstudomány fejlődéstörténetét vázolja fel. Ez több mint pusztán a későbbiek megalapozásához szükséges irodalom-áttekintés, önmagában is célom volt egységes keretben bemutatni a legfőbb növekedéstudományi modelleket, felmutatni a közöttük megfigyelhető kapcsolódási pontokat. E fejezet egyfelől túlmegy a növekedéstudomány standard tankönyvi tárgyalásán abban az értelemben, hogy az elméletek és modellek szélesebb körét tekinti át, másfelől viszont abban is különbözik a tankönyvi megközelítéstől, hogy kevésbé az egyes modellek részletes elemzésére törekszik, ehelyett a hangsúly az egyes irányzatok egymásra hatásán, a növekedéstudomány fejlődési ívének kirajzolásán van. Néhány – egyfelől az elmélettörténet szempontjából is kiemelkedően fontos, másrészt viszonylag egyszerűen értelmezhető – modell (mint például a Harrod–Domar- vagy a Solow-modell) esetében szerepelnek a formális egyenletek, és a fő összefüggések levezetése is helyet kap a dolgozatban, máshol inkább csak a teóriák legfontosabb jellemzőit emeltem ki. Az egyenletek kapcsán nem az eredeti jelölésekhez ragaszkodtam, hanem arra törekedtem, hogy a jelölések egységesek legyenek, így a különböző modellek egyszerűbben összevethetővé válnak.

A fejezet *Thomas Malthus* (1993 [1798]) és *Adam Smith* (1999 [1776]) gazdasági növekedésre vonatkozó legfontosabb gondolatainak bemutatásával és egyszerű formalizálásával kezdődik. Ezt követik a fizikai tőkét középpontba helyező, míg a termelékenységet, technológiát exogén módon megjelenítő modellek. Ebbe a modellcsaládba tartozik a *Harrod–Domar-modell* (Harrod, 1939, Domar, 1946) csakúgy, mint a *Neumann- és Leontief-féle többszektoros modellek* (Neumann, 1945–1946, Leontief, 1986), vagy a növekedéstudomány fejlődéstörténetében kiemelt fontosságú *Solow-modell* (Solow, 1956). Ezek korlátozott magyarázóereje

további elméletek megszületését ösztönözték, amelyek más-más változót helyeztek vizsgálatuk középpontjába. A fejezetben bemutatásra kerülnek a *technológiai fejlődést endogenizáló modellek*, beleértve a technológiai haladást a tőkefelhalmozás melléktermékének tekintő *AK-modell* (Arrow, 1962) és a *kutatási tevékenységet* külön elemző elméletek egyaránt, majd a *humán tőke* szerepét kiemelő megközelítések (Uzawa, 1965, Lucas 1988) következnek. Végül a *növekedés fundamentális okaira* vonatkozó és ezzel az *intézményrendszer* szerepét kihangsúlyozó gondolatok (Acemoglu, Johnson és Robinson, 2005) jelentik a felrajzolt fejlődéstörténeti ív végpontját.

A 3. fejezet tulajdonképpen kiegészíti az előzőt: a gazdasági növekedés elméleti összefüggései után ezek empirikus elemzésének módszertanát mutatja be. Három fő irányzatot tárgyalok: a növekedési számvitel, a fejlettségi számvitel és a növekedési regressziók eszköztárát. A *növekedési számvitel* Solow (1957) munkájára épít és célja egy ország adott időszakban mutatott gazdasági növekedésének visszavezetése a különböző tényezők (tőke, munkaerő, teljes tényezőtermelékenység) alakulására. A *fejlettségi számvitel* e módszertan keresztmetszeti változatának tekinthető: itt nem egy adott gazdaság teljesítménye van a középpontban, hanem annak vizsgálata, hogy különböző országoknak egy referenciaországhoz viszonyított lemaradása mennyiben tudható be a fentebb említett tényezőkben mutatkozó eltéréseknek. Végül a *növekedési regressziók* olyan ökonometria vizsgálatokat jelentenek, melyekben a függő változó az adott időszakban elért növekedési ütem, a magyarázó változók között pedig megjelennek a népesedésre, a tőkefelhalmozásra, a humántőke-ellátottságra vagy akár az intézményekre, politikai stabilitásra stb. vonatkozó mutatók. Mindhárom módszertan esetében törekedtem a korlátaik bemutatására is, valamint mindhárom esetben idézek ezekre építő híres empirikus eredményeket. A fejezetet a kelet-közép-európai térségre (Dombi, 2013), illetve Magyarországra (Kónya, 2015) vonatkozó növekedési és fejlettségi számviteli eredmények zárják.

Ez már átvezet az értekezés második felébe, amely kifejezetten a *kelet-közép-európai országok 1990–2015 közötti növekedési teljesítményét* vizsgálja. Az elemzésbe bevont országok köre az Európai Unió tizenegy volt szocialista tagállama: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia. Minden esetben, amikor a dolgozatban „térségbeli államokról”, a „régió országairól”, „Kelet-Közép-Európáról”, „a volt szocialista országokról” beszélek, ezekre az országokra gondolok, vagyis a dolgozatomban nem foglalkozom azokkal a rendszerváltó gazdaságokkal, amelyek (még) nem tagjai az Európai Uniónak. Ennek egyfelől az az oka, hogy noha már ez a tizenegy ország is sok szempontból heterogén képet mutat, az uniós tagság egy lényeges intézményi „közös nevezőt” jelent, ami a gazdasági növekedés keretei szempontjából is fontos. Másfelől ha kitágítanám a vizsgálat látókörét, sok esetben ütköznék adatszerzési problémába, amit az EU-tagállamokra való koncentrációval jelentős részben el lehet kerülni.

A 4. fejezetben a *makroadatok elemzése és értelmezése* áll a középpontban. A fő adatforrásokat az UNSTATS (2016), az Eurostat (2016) és az AMECO (2016) adatbázisa jelentik, de bizonyos kérdések vizsgálatánál más adatforrásokat is használtam. Az elmúlt negyedszázad a gazdasági növekedés tekintetében *három fő szakaszra* osztható: a transzformációs recesszió, a Nyugat-Európához viszonyított közeledés, majd a pénzügyi válság nyomán a visszaesés és ütemvesztés időszakára.

Az értekezésben egymás után tárgyalom ezeket a szakaszokat, a GDP alakulása mellett kiemelve a térségbeli országok *növekedési modelljének fontos jellemvonásait*: a tőkefelhalmozást és ezzel szoros összefüggésben a pénzügyi és kereskedelmi nyitottságot. A külső forrásokra építő modell fenntarthatatlanságát a pénzügyi válság előtti folyófizetésimérleg-hiány és az azt követő növekedési ütemvesztés közötti egyértelmű negatív kapcsolat illusztrálja.

Az 5. fejezetben a költségvetési politikának a gazdasági növekedés szempontjából releváns vonatkozásaival foglalkozom. Az elméleti összefüggések áttekintését követően a *költségvetési és növekedési adatok kapcsolatát* vizsgálom az Európai Unió országaiban. Ezt, illetve a *kelet-közép-európai országok makroadatainak* bemutatását követően két részterületet elemzek. Egyrészt a kelet-közép-európai országok *adópolitikájának* sajátosságait emelem ki az adócentralizáció, adószerkezet és adókulcsok területén Nyugat-Európához viszonyított eltérések bemutatása segítségével. Másrészt a stabil makrogazdaság-politikai háttér biztosítása szempontjából releváns *politikai költségvetési ciklusok* megjelenését vizsgálom a volt szocialista országokban. Ehhez a ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg átlagos értékeit hasonlítom össze egyfelől a választási és nem választási évek, másfelől a baloldali és jobboldali kormányzatok időszakai között.

A 4. és 5. fejezetek fő eredményei a következő pontban szerepelnek.

3. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

3.1. A kelet-közép-európai országok gazdasági növekedésének tapasztalatai (4. fejezet)

- Bár a kelet-közép-európai országok elmúlt 25 évben elért növekedési teljesítményében és választott gazdaságpolitikájában vannak érdemi eltérések, kirajzolódik egy *közös minta*. Ez alapján három jól elkülöníthető szakaszra osztható ez a negyedszázad, noha nem feltétlenül ugyanaz az év jelenti a szakaszhatárt minden országban:
 - (1) A rendszerváltozást mindenhol súlyos *transzformációs recesszió* követte.
 - (2) Az 1990-es évek közepén-végén minden térségbeli országban megindult egy *gyors növekedési periódus*, ezen keresztül pedig egy felzárkózás a nyugat-európai országokhoz viszonyítva.
 - (3) A pénzügyi válság eredményeként Lengyelország kivételével a régió összes országában jelentős *GDP-csökkenés* következett be, ezt a *növekedési ütem tartósnak tűnő mérséklődése* kíséri az azóta eltelt években.
- A gazdasági rendszer átalakulása az összes térségbeli országban a kibocsátás jelentős csökkenésével járt. Cerra és Saxena (2008) adatai alapján a visszaesés mértéke és a recessziós időszak hossza is lényegesen nagyobb az átlagnál. A *transzformációs visszaesés* (Kornai, 1993) a súlyosságán kívül is számos megkülönböztető jellegzetességgel bír más válságokhoz, a gazdasági teljesítmény természetes ciklikus ingadozásaihoz képest:
 - (1) A *koordinációs mechanizmusok között kialakuló „vákuum”*: a bürokratikus koordináció intézményeinek összeomlása gyorsan ment végbe, míg a piaci koordináció intézményeinek kialakulása lényegesen időigényesebb folyamat. Ez jelenti a for-

mális intézményeket (tervhivatal helyett tőzsde), a jogi kereteket, illetve az informális (beszállítói, értékesítési stb.) kapcsolatokat egyaránt.

(2) Nagyon erőteljesen érvényesült a *schumpeteri „teremtő rombolás” jelenségének egy sajátos formája*. Ennek mozgatórugója azonban nem egy innovációs hullám, hanem az, hogy az árak és a külkereskedelem liberalizációja következtében a korábban elfojtott kereslet, illetve a piaci viszonyok érdemben el tudták kezdeni éreztetni hatásukat. Ennek köszönhetően jelentős mértékben megváltoztak a relatív árak, ami nagyon erőteljes gazdasági átrendeződést eredményezett. Az aggregált kibocsátás csökkenése pedig jelentős részben abból fakadt, hogy a negatívan érintett ágazatok, vállalatok visszaesése, bukása lényegesen gyorsabban ment végbe, mint a születő, illetve feltörekvő szektorok felemelkedése.

(3) Az aggregált kereslet csökkenésének (például a külkereskedelmi piacok összeomlásának, vagy a recesszió és a munkanélküliség megugrása nyomán bekövetkező fogyasztáscsökkenésnek) a hatását felerősítette a *keresletvezérelt gazdaság kialakulása*, vagyis az áttérés az „eladók piacáról” a „vevők piacára”.

- A transzformációs recesszió mértékében és lefutásában érdemi különbségek figyelhetőek meg. A balti államokat a többi térségbeli országnál erőteljesebben sújtotta a visszaesés, mivel ők szorosabban kapcsolódtak a szovjet gazdasághoz, mint a kelet-közép-európai szatelit-államok. Az időbeli lefutás tekintetében az egyik végletet a gyorsan liberalizáló Lengyelország jelenti, ahol már 1992-ben növekedésnek indult a gazdaság, a másikat Románia, ahol az 1993-ban meginduló növekedést az elodázott, de szükségessé vált intézkedések miatt 1996-ban újabb visszaesés követte, és csak az évezred legvégén kezdődött el a tartós gazdasági fellendülés.
- A transzformációs visszaesés és a piacgazdasági intézmények kiépülése után minden térségbeli országban megindult *egy gyors gazdasági növekedés*, ami egészen 2007–

2008-ig tartott. Ennek átlagos éves üteme a balti államokban 6–7 százalék, a növekedési periódushoz képest, 2000-ben csatlakozó Bulgária és Románia esetében 6 százalék, Szlovákiában 5 százalék, a másik öt országban 3–4 százalék.

- A gyors növekedés Nyugat-Európához viszonyított folyamatos *reálkonvergenciát* is jelentett. 1995-ben Csehország és Szlovénia az EU-15 átlag 63–65 százalékán állt, míg a többi térségbeli ország ehhez képest lényegesen alacsonyabb, 27–43 százalékos relatív fejlettségi szintről indult. 2008-ra Szlovénia elérte az EU-15 átlag 80, Csehország a 73 százalékát, míg a többi volt szocialista ország a 41–64 százalékos sávban helyezkedett el. Az adatok *Magyarország fokozatos pozícióvesztéséről* is tanúskodnak: 1995-ben és 2000-ben hazánk még harmadik helyen állt a térségbeli országok rangsorában, 2008-ban már a hatodik (2015-ben pedig a hetedik) pozíció a mienk.
- A kelet-közép-európai országok többségében a vizsgált időszakban jelentősen *csökkent a népesség*, részben a természetes fogyás, részben az Európai Unión belüli kelet-nyugat irányú migráció eredményeként. Ennek a demográfiai folyamatnak *kétféle olvasata* van a gazdasági növekedés és felzárkózás szempontjából:
 - (1) Az egyik az, hogy az 1990-esnél lényegesen magasabb GDP-t a térségbeli országok többségében kisebb számú népesség állítja elő. Ez azt mutatja, hogy a gazdaság annál is nagyobb hatékonyságnövekedésen ment keresztül, mint amit maguk a GDP-idősorok mutatnak.
 - (2) Ugyanennek a jelenségnek a másik oldala viszont az, hogy a Nyugat-Európához viszonyított, egy főre jutó GDP-ben mutatkozó felzárkózás, közeledés részben pusztán a népesség (vagyis a nevező) csökkenésének tudható be. Önmagában a népességfogyás viszont aligha tekinthető gazdasági fejlődésnek.
- A növekedési lehetőségek tekintetében a demográfia mellett a *munkaerőpiac* szerepe is lényeges (nem elsősorban a népesség, mint inkább a munkaerő-állomány számít).

Ebből a szempontból két csoportba oszthatók az országok. A balti államokat, valamint Csehországot, Szlovákiát és Szlovéniát az EU-15 átlaghoz hasonló aktivitási ráta és (Szlovákia kivételével) foglalkoztatottság jellemezte a felzárkózási periódusban. A másik öt országban lényegesen alacsonyabb volt a munkaerő-piaci részvétel, a legalacsonyabb éppen Magyarországon.

- A kelet-közép-európai országok gyors növekedésének elsődleges motorja a *tőkefelhalmozás* volt. Ez jól látható abban, hogy a pénzügyi válság előtti időszakban minden térségbeli országban lényegesen nagyobb volt a nettó beruházási ráta, mint az EU-15 átlaga. A 2008-at közvetlenül megelőző években az országok többségében 10, Bulgáriában, Észtországban és Romániában 20 százalék fölé is kúszott a mutató értéke.
- Ez a gyors ütemű tőkefelhalmozás a belső megtakarítások elégtelensége miatt elsősorban *külső forrásokból volt finanszírozható*, vagyis az FDI-beáramlás kulcsfontosságú volt a térségbeli országok számára. A rendszerváltozást követően Magyarországon volt a legnagyobb ütemű a működő tőke beáramlása, majd Észtországban, illetve Szlovákiában gyorsult fel nagyon. A válságot közvetlenül megelőzően pedig Bulgáriában növekedett robbanásszerűen az FDI állományának értéke.
- A külső források bevonásának a tőkefelhalmozás gyorsulása mellett másik fontos következménye a *folyó fizetési mérleg megugró hiánya*: Horvátország, Magyarország és Szlovákia esetében ez éveken keresztül a GDP 6–8 százalékát jelentette, ami már a fenntarthatónak, különösebb sebezhetőséget nem okozónak tartott érték felett van. Bulgáriában, Romániában és a balti államokban azonban még ennél is lényegesen nagyobb volt a folyó fizetési mérleg hiánya, ráadásul a 2000-es évek elejétől kezdve folyamatosan és gyors ütemben nőtt. Észtországban, Litvániában és Romániában 2007-re a GDP 13–16 százalékára rúgott, míg Lettországon 21, Bulgáriában több mint 24

százalékon tetőzött. Ekkora mértékű külső egyensúlytalanság hosszú távon *nem fenntartható*.

- A kelet-közép-európai gazdasági modellben a *külkereskedelmi nyitottság* szerepe szintén fontos. A vizsgált időszak alatt gyakorlatilag folyamatosan emelkedett az export és import GDP-aránya a térség országában, vagyis külkereskedelmi értelemben is egyre jobban integrálódtak a globális gazdaságba. Ez az elérhető piac méretének növekedésén és a külső gazdasági kapcsolatok erősödésén keresztül érdemben hozzájárul a gazdasági növekedéshez, azonban az exportpiacoktól való függés *sebezhetőséget* is okoz: a felvevőpiacok lassulása visszaveti a hazai kibocsátást. A volt szocialista országok sérülékenységének emellett más tényezői is voltak, például a hitelállomány növekedése, illetve a versenyképesség romlása.
- A térség országainak növekedési teljesítményében *kiemelkedő az EU-transzferek szerepe* is. A vizsgált országok már a csatlakozás előtt is részesültek támogatásokban, ennek mértéke azonban a 2007–2013-as költségvetési ciklusban ugrott meg jelentősen: ekkor éves szinten a GDP 1–4 százalékát tették ki az uniós források. Ez ugyan közvetlenül nem okoz *sebezhetőséget*, de hozzájárul a növekedési ütem fenntarthatatlanságához, hiszen a transzferek aránya csökkenni fog a következő időszakban.
- A 2008-as pénzügyi válság hatására Lengyelországot kivéve minden térségbeli országban *visszaesett a gazdasági teljesítmény*. A legnagyobb visszaesést az előző években leginkább *sebezhetővé* váló balti államok szenvedték el (15–21 százalékos kumulált veszteség).
- A recesszió lefutásában jelentős különbségek vannak:
 - (1) A balti államokban a súlyos visszaesést 2011–2012-ben gyors „helyreállítási periódus” (Jánossy, 1966) követte.

- (2) Szlovákiában, Bulgáriában és Romániában is hasonló a minta, csak a kilengés kisebb (mérsékeltebb a visszaesés és az utána következő növekedés mértéke is).
- (3) Csehországban, Magyarországon és Szlovéniában a válság inkább W alakot öltött: 2012–2013-ban újra csökkent a gazdaság teljesítménye.
- (4) A recesszió a legtovább Horvátországban húzódott el, a horvát gazdaság kibocsátása 2009–2014 között minden évben csökkent.
- A tényleges visszaesés mellett a pénzügyi válság egy *ütemvesztést* is eredményezett, a gazdasági növekedés sebessége 2009–2015 között minden térségbeli országban évi 1,5–5 százalékponttal alacsonyabb, mint 2002–2008 között volt, vagyis érdemi lassulás figyelhető meg egész Kelet-Közép-Európában.
 - Erre az ütemvesztésre a dolgozat első felében bemutatott növekedélméleti megfontolások legalább három narratívát kínálnak:
 - (1) A *Solow-modell* értelmében a tőkével kevésbé ellátott gazdaságok az egyensúlyi növekedési pálya felé való konvergencia során az egyensúlyi (vagyis tartósan fenntartható) ütemnél gyorsabb növekedést érnek el a tőkefelhalmozás révén. Ez alapján természetes a növekedési ütem mérséklődése a tőkeellátottság javulása során. Azt, hogy ez nem fokozatosan ment végbe, intézményi változások, illetve a globális pénzügyi folyamatok magyarázhatják.
 - (2) Egy másik értelmezési lehetőséget a *Jánossy-féle trendvonal elmélete* adhat. Eszerint a válságot megelőző gyors növekedés tulajdonképpen pusztán a transzformációs recesszió (vagy tágabb értelemben a szocializmus évtizedei) utáni helyreállítási periódusnak tekinthető, míg az utóbbi évek lassabb növekedése a trendvonalra való visszatérést jelzi.
 - (3) A *folyófizetésimérleg-korlátos modellek* következtetései szerint az exportpiacok bővülése és tőkebeáramlás nélkül a kis, nyitott gazdaságok nem tudnak növekedni.

A világgazdaság (azon belül a fő felvevőpiacnak számító európai uniós országok) lassulása, illetve a befektetési és kockázatvállalási hajlandóság globális csökkenése miatt elapadó tőkebeáramlás ezért jelentősen visszafogja a növekedési ütemet a megelőző, kedvező időszakhoz képest.

- Ezek mindegyike arra vezet, hogy a korábbi gyors növekedési ütem fenntarthatatlan, vagyis a közeljövőben nem várható, hogy a vizsgált gazdaságok újra elérjék a GDP-növekedés és a Nyugat-Európa-hoz viszonyított reálkonvergencia 2008 előtti sebességét. A kelet-közép-európai országok növekedési modelljének fenntarthatatlanságát jól mutatja *a folyó fizetési mérleg hiányában megmutatkozó külső egyensúlytalanság és az ütemvesztés közötti kapcsolat* az EU tagországaiban.

3.2. Fiskális politika és gazdasági növekedés Kelet-Közép-Európában (5. fejezet)

- Az elméleti megfontolások alapján *a költségvetési kiadásoknak pozitív és negatív hatása is van* a gazdasági növekedésre. A közjavak előállítása vagy a társadalom egésze számára hasznos közberuházások végrehajtása révén növelhető a jólét, csakúgy, mint az egyenlőtlenségek redistribúció általi mérséklése segítségével. Másrészt sok esetben megkérdőjelezhető a közkiadások hatékonysága, valamint adóssággal való finanszírozás esetén fellép a kiszorítási hatás, adókból való finanszírozás esetén pedig azok torzító hatása.
- Az Európai Unió országainak adatain alapvetően a negatív hatások dominanciája figyelhető meg:
 - (1) *az átlagos jövedelem-újraelosztási ráta és a növekedési ütem közötti negatív kapcsolat* az 1995–2008-as időszakban;
 - (2) *az átlagos egyenleg és a növekedési ütem közötti pozitív kapcsolat* ugyanebben az időszakban;

(3) a 2002-es GDP-arányos államadósság és a 2002–2015-ös növekedési ütem közötti negatív kapcsolat.

- Ezek az eredmények nem cáfolják azt, hogy a költségvetési kiadásoknak lenne pozitív hatása is, ehelyett csak azt mutatják, hogy az EU országainak többségében a költségvetés mérete nagyobb a gazdasági növekedés szempontjából optimálisnál.

- A kelet-közép-európai országok fiskális politikai adataiból a következők rajzolódnak ki:

(1) A régió országainak többsége (ez alól Magyarország, valamint részben Horvátország és Szlovénia tekinthető kivételnek) a nyugat-európai átlagnál *lényegesen alacsonyabb jövedelem-centralizációs és újraelosztási rátával* rendelkezik. 2008-at megelőzően az *adósságrátában* is megfigyelhető volt egy ugyanilyen különbség (ismét csak Magyarország kivételével), 2008 óta viszont több térségbeli országban is lényegesen nőtt az eladósodottság. A *költségvetési egyenleg* tekintetében teljesen heterogén a kép: Bulgáriában vagy Észtországban a költségvetési többlet a jellemző, míg 1998–2006 között mindegyik visegrádi országban mutatkoztak nagyon komoly deficitek.

(2) *Magyarországot* végig az uniós átlaghoz közeli, 50 százalék körüli újraelosztási ráta jellemezte, emellett 2002–2012 között a térség legeladósodottabb országa volt, köszönhetően a nagymértékű költségvetési hiányoknak, főképpen a választási években (1998, 2002, 2006). Ennek a fenntarthatatlan költségvetési politikának a negatív következményei egyrészt a 2006-ban a kényszerű stabilizáció eredményeként lelassuló növekedésben nyilvánultak meg, másrészt abban, hogy a pénzügyi válságra a kormányzat nem tudott élénkítő lépésekkel válaszolni, ehelyett kénytelen volt pro-ciklikus fiskális politikát folytatni.

- (3) *Szlovákiában* a költségvetési politika nemzetközi összehasonlításban is jelentős átalakulása látható: a kiadások GDP-aránya 2000–2007 között 52 százalékról 36 százalékra csökkent. A bevételek csökkenése hamarabb megkezdődött, és más ütemben folyt, ami miatt a költségvetési hiány az ezredforduló környékén a GDP 6–12 százalékát tette ki, azonban a folyamat végeredményeként a 2000-es években már alacsony újraelosztás és egyenleg-közeli állapot jellemezte az országot.
- (4) *A balti államokat* a 2008-at megelőző időszakban régiós összevetésben is alacsony költségvetési újraelosztás, valamint az egyenleg tekintetében is konzervatív fiskális politika jellemezte. A pénzügyi válságot követően azonban eltérően reagált Észtország és a két másik balti állam: előbbi a bevételek növelésével féken tartotta a költségvetési hiányt, míg utóbbiak hagyták megugrani a deficitet, aminek az adósságráta jelentős növekedése lett a következménye. Az észt fiskális politika válság alatti szigorát az magyarázhatja, hogy ez az időszak egybeesett az euró bevezetése előtti értékelési periódussal, és így fontos volt a költségvetésre vonatkozó maastrichti kritériumok betartása.
- (5) Míg a balti államokban az alacsony adósságráta fenntartását szolgálta az egyensúly-közeli, vagy akár többletes költségvetés, addig *Bulgáriának* azért volt szüksége a szigorú fiskális politikára, hogy gyors ütemben építhesse le eladósodottságát.
- *A volt szocialista országok adópolitikájában* jelentős koncepcionális eltérések figyelhetők meg a fejlettebb nyugat-európai államokhoz képest. Az alábbi általános jellemzők rajzolódnak ki a régióban:
- (1) Az EU-15 országokhoz képest jellemzően lényegesen *alacsonyabb adócentralizáció*.
- (2) A nyugat-európai gyakorlattól *eltérő adószervezet*. A tökevonzó képesség javítása érdekében alacsonyabb a tőkét terhelő adók, a foglalkoztatottság emelése (vala-

mint szintén a versenyképesség javítása) céljából a munkát terhelő adók súlya. Ezzel szemben magasabb a fogyasztást terhelő adók szerepe, mind a GDP-hez viszonyított, mind a bevételeken belüli arányokat tekintve.

(3) Az előző pontban szereplő állításokkal összhangban *alacsonyabb adókulcsok* alkalmazása a személyi jövedelemadó és a vállalati jövedelmeket terhelő adók terén. A tizenegy vizsgált országból jelenleg heten *egykulcsos szja-rendszer*t alkalmaznak, de Lengyelország és Szlovákia progresszív rendszereiben is lényegesen alacsonyabb a felső adókulcs, mint a nyugat-európai országok többségében.

- A makrogazdaság-politika szempontjából releváns *politikai költségvetési ciklusok* az 1995–2008 közötti időszakban az eurózóna alapító tagállamaiban és a volt szocialista országokban is felütötték a fejüket. Ennek mértékében nincs szignifikáns különbség a két országcsoport között, hiszen mindkét mintában a vizsgált országok fele esetében romlik a GDP közel egy százalékával vagy annál nagyobb mértékben a ciklikusan igazított elsődleges egyenleg a választási években a nem választási évekhez képest. A fejlettebb nyugat-európai országban azonban egy (akár jelentős) átlagos elsődleges többletkez képest figyelhető meg valamekkora lazítás a választások évében, míg a volt szocialista EU-tagállamok döntő többségében egy amúgy is meglévő elsődleges hiányt súlyosbít tovább a politikai célzatú expanzió.
- A kelet-közép-európai országok többségének adatain nem láthatóak különbségek az eltérő ideológiájú kormányzatok költségvetési eredményei között. Ennek oka, hogy az új demokráciák pártjainak ideológiái általában kevésbé stabilak és letisztázottak, illetve sok esetben a pártok közötti törésvonalak más mintát is követnek, mint Nyugat-Európában.

4. HIVATKOZÁSOK

- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James A. (2005): „Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth.” In Aghion, Philippe – Durlauf, Steve (szerk.): *Handbook of Economic Growth, Volume 1A*. Amsterdam: Elsevier, 385–472. oldal
- AMECO (2016): *Annual Macroeconomic Database*. European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs, elérhető:
http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm
- Arrow, Kenneth J. (1962): „The Economic Implications of Learning by Doing.” *Review of Economic Studies*, 29. évfolyam, 3. szám, 155–173. oldal
- Cerra, Valerie – Saxena, Sweta Chaman (2008): „Growth Dynamics: The Myth of Economic Recovery.” *American Economic Review*, 98. évfolyam, 1. szám, 439–457. oldal
- Csaba László (2007): „Átmenet vagy spontán rend(etlenség)?” *Közgazdasági Szemle*, 54. évfolyam, 9. szám, 757–773. oldal
- Domar, Evsey D. (1946): „Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment.” *Econometrica*, 14. évfolyam, 2. szám, 137–147. oldal
- Dombi Ákos (2013): „Gazdasági növekedés és fejlettség Közép-Kelet-Európában a transzformáció után.” *Pénzügyi Szemle*, 58. évfolyam, 4. szám, 464–480. oldal
- Eurostat (2016): *Eurostat Database*. European Commission, elérhető:
<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Harrod, Roy F. (1939): „An Essay in Dynamic Theory.” *Economic Journal*, 49. évfolyam, 193. szám, 14–33. oldal
- Jánossy Ferenc (1966): *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Kónya István (2015): „Több gép vagy nagyobb hatékonyság? – Növekedés, tőkeállomány és termelékenység Magyarországon 1995–2013 között.” *Közgazdasági Szemle*, 62. évfolyam, 11. szám, 1117–1139. oldal
- Kornai János (1993): „Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján.” *Közgazdasági Szemle*, 40. évfolyam, 7–8. szám, 569–599. oldal
- Leontief, Wassily (1986): „Input-Output Analysis.” In *Input-Output Economics*, 2nd edition. New York – Oxford: Oxford University Press, 19–40. oldal

- Lucas, Robert E. (1988): „On the Mechanics of Economic Development.” *Journal of Monetary Economy*, 22. évfolyam, 1. szám, 3–42. oldal.
- Malthus, Thomas (1993 [1798]): *An Essay on the Principle of Population*. Oxford – New York: Oxford University Press
- Marer, Paul (2013): „Towards a new growth model in Eastern Europe.” In Hare, Paul – Turley, Gerald (szerk.): *Handbook of the Economics and Political Economy of Transition*. London – New York: Routledge, 242–260. oldal
- Neumann, John von (1945–1946): „A Model of General Economic Equilibrium.” *Review of Economic Studies*, 13. évfolyam, 1. szám, 1–9. oldal
- Smith, Adam (1999 [1776]): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: Penguin Books
- Solow, Robert M. (1956): „A Contribution to the Theory of Economic Growth.” *Quarterly Journal of Economics*, 70. évfolyam, 1. szám, 65–94. oldal
- Solow, Robert M. (1957): „Technical Change and the Aggregate Production Function.” *Review of Economics and Statistics*, 39. évfolyam, 3. szám, 312–320. oldal
- UNSTATS (2016): *National Accounts Main Aggregates Database*. United Nations Statistics Division, elérhető: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/Introduction.asp>
- Uzawa, Hirofumi (1965): „Optimum Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth.” *International Economic Review*, 6. évfolyam, 1. szám, 18–31. oldal

5. A JELÖLTNEK A TÉMÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓI

Könyvfejezetek:

1. Németh András Olivér (2011a): „A politika, a gazdaságpolitika és a gazdasági folyamatok.” In Bod Péter Ákos: *Gazdaságpolitikai döntések válságos időkben – A magyar eset (2008–2010)*. Budapest: Századvég, 95–134. oldal
2. Németh, András Olivér (2014): „Political Business Cycles: Theory and Empirical Findings for the CEE Region.” In Benczes, István (szerk.): *Deficit and Debt in Transition – The Political Economy of Public Finances in Central and Eastern Europe*. Budapest – New York: CEU Press, 35–57. oldal

Folyóiratcikkek:

3. Németh András Olivér (2015b): „Politikai költségvetési ciklusok Kelet-Közép-Európában – Elmélet és empiria.” *Köz-Gazdaság*, X. évfolyam, 4. szám, 167–178. oldal
4. Németh András Olivér (2017a): „A növekedésmélet fejlődéstörténete I. – A kezdetektől a Solow-modellig.” *Köz-Gazdaság*, közlésre elfogadva, várható megjelenés: XII. évfolyam, 1. szám
5. Németh András Olivér (2017b): „A növekedésmélet fejlődéstörténete II. – A neoklasszikus modellektől a növekedés fundamentális okaiig.” *Köz-Gazdaság*, közlésre elfogadva, várható megjelenés: XII. évfolyam, 2. szám

Konferenciakötetben megjelent tanulmányok:

6. Németh András Olivér (2011b): „Makrogazdaság-politika és növekedés.” In *Gondolatok közös javainkról: Válság az oktatásban? Oktatás a válságban! – A Közgazdaságtudományi Kar 2010. évi konferenciája*. Budapest: BCE Közgazdaságtudományi Kar, 98–115. oldal
7. Németh András Olivér (2012b): „Makrogazdaság-politika és gazdasági növekedés – elmélet és empiria.” In *Tavaszi Szél 2012 Konferenciakötet*. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 561–567. oldal

Egyéb konferencia-tanulmányok:

8. Németh András Olivér (2009): *Fiskális fegyelmetlenség és gazdasági növekedés*. A BCE Közgazdasági Doktori Iskola V. éves konferenciája, 2009. október 30.
9. Németh András Olivér (2010): *Makrogazdaság-politika és növekedés Kelet-Közép-Európában*. A BCE Közgazdasági Doktori Iskola VI. éves konferenciája, 2010. október 29.
10. Németh András Olivér (2011c): *Növekedési regressziók – egy empirikus kutatás jelenlegi eredményei*. A BCE Közgazdasági Doktori Iskola VII. éves konferenciája, 2011. október 28.
11. Németh András Olivér (2012a): *A kelet-közép-európai országok adóztatási gyakorlatának bemutatása*. A BCE Közgazdasági Doktori Iskola VIII. éves konferenciája, 2012. november 5.
12. Németh András Olivér (2013): *A gazdasági növekedés tényezői Kelet-Közép-Európában*. A BCE Közgazdasági Doktori Iskola IX. éves konferenciája, 2013. november 22.
13. Németh András Olivér (2015a): *A kelet-közép-európai országok növekedésének empirikus vizsgálata*. A BCE Általános és Kvantitatív Közgazdaságtan Doktori Iskola XI. éves konferenciája, 2015. november 12.

